Het lelijke eendje en de zwaan, of: hoe te moraliseren over talenten en topsalarissen

Pieter Pekelharing

Hoogbegaafd
Het is opvallend hoe vaak kinderen in deze tijd ofwel dyslectisch ofwel hyperactief ofwel hoog-sensitief ofwel hoogbegaafd blijken te zijn. Een normaal kind schijnt niemand meer te hebben. Bij het hoogbegaafde kind hoort inmiddels een uitgebreid gedragsrepertoire, waaraan men het snel kan herkennen. Voor de kinderen zelf is er een stripverhaal op de markt verschenen, waarin hen op volwassen toon wordt uitgelegd wat er als hoogbegaafde door hen heen gaat. Ze trekken zich graag terug, hebben een slecht concentratievermogen omdat ze in alles tegelijk geïnteresseerd zijn, doen zelden spelletjes met andere kinderen en hebben weinig vriendjes en vriendinnetjes. Toch halen ze hoge rapportcijfers.

Niet zo lang geleden nam men aan dat getalenteerde kinderen vanzelf boven kwamen drijven, maar vandaag de dag lijken hoogbegaafde kinderen veel op het lelijke eendje uit het sprookje van Hans Andersen. Alleen de ingewijden weten wat voor een mooie zwaan er in schuilt. Als je onvoldoende aandacht aan hoogbegaafde kinderen besteedt, kwijnen ze weg in een hoekje. Sterker nog, ze moeten volgens hun ouders van de school en de samenleving gered worden. Er heerst dikwijls een sfeer van rancune rond het hoogbegaafde kind: men is verontwaardigd over de samenleving die talent in de kiem smoort.

Nu heeft rond talent altijd het waas van het miskende genie gehangen. Bovendien is het onmiskenbaar zo dat talent voor zijn ontplooiing afzondering nodig heeft. Er is veel zelfdiscipline nodig om de gaven die je bezit tot wasdom te laten komen. Getalenteerde kinderen hebben recht op omgevingen die hun talenten tijdig herkennen en stimuleren. Misschien is het goed als er zelfs speciale opleidingen voor getalenteerde kinderen komen.

Winnaars
Speciale opleidingen zijn echter één ding, speciale salarissen zijn iets anders. Een van de zaken die bijzonder getalenteerde kinderen tijdens hun opleiding zouden

moeten leren, is op een sociaal verantwoorde wijze met hun talent om te gaan. Helaas: de snelle opkomst en verbreiding van ***winner-take-all*** markten leveren niet het soort omgeving dat mensen stimuleert op verstandige wijze over hun talent na te denken. Robert Frank en Philip Cook leggen in hun boek ***The Winner-Take-All Society*** (1995) uit dat dergelijke markten veel mensen aantrekken die hun talent beter aan iets anders hadden kunnen besteden. Bovendien werken ze allerlei vormen van (zelf)bedrog in de hand. Om deze redenen zijn ze vaak inefficiënt.

Een mooie expressie van de stemming rond het hoogbegaafde kind viel enige maanden geleden te lezen in ***NRC Handelsblad*** (21.10.06). 'Geef ruimte aan talenten, toon ambitie en leer leven met ongelijkheid', zo luidde de kop van het artikel. Daarin werden vier prominente Nederlanders geïnterviewd (Joop van de Ende, Sylvia Roelofs, Bernard Wientjes en Theo Bovens) die hevig tekeer gingen tegen de gelijkheidsdeken waaronder het talent in Nederland gesmoord werd. Interessant was dat geen van de geïnterviewden zich ook maar éénmaal afvroeg of er ook andere redenen waren om je talent te ontplooien dan de hoogte van het salaris. 'Ambitie' noemden ze dat. Zoals gewoonlijk was de rancune jegens de samenleving bij de geïnterviewden vele malen groter dan het genot van het eigen talent. Ideeën over sociale rechtvaardigheid waren in het artikel dan ook niet te vinden. Stel dat de kop van het stuk 'Geef ruimte aan talenten, toon ambitie en leer leven met ***gelijkheid***' had geluid. Dat was pas een uitdagende titel en een blijk van 'ambitie' geweest.

Moraliseren

De discussie over topsalarissen en talent maakt duidelijk dat rechtvaardigheid te lang als een louter institutionele deugd is opgevat. Zoals de econoom Bruno Frey het in de jaren tachtig formuleerde: 'ongeacht zoiets als moraal moeten er instituties zijn waardoor er geen moraal nodig is ? waardoor iemand die niet moreel is wordt weggeconcurreerd.' We hebben lang gedacht dat het salaris dat je verdient terecht is, zolang de regels van het spel maar fair zijn en iedereen een gelijke kans van slagen heeft. Over wat je verdient moet je niet moraliseren, zolang anderen er op toezien dat we onder instituties leven die mensen rechtvaardig behandelen. Inmiddels is deze gedachte op een aantal terreinen verlaten. Politici zijn de laatste tijd flink aan het moraliseren geslagen. Er is sinds kort zelfs een ***Handboek Moraliseren*** (2006) verschenen, onder redactie van Evelien Tonkens, Justus Uitermark en Marcel Ham, waarin de onvermijdelijkheid ervan wordt bepleit en voorstellen worden gedaan hoe je op een fatsoenlijke en niet al te betuttelende wijze mensen op hun moreel gedrag en sociale verantwoordelijkheden kunt

aanspreken.

Maar als het om moraliseren gaat wordt meestal het eerst aan de onderklasse gedacht. Die heeft ? lees Dalrymple ? te lang van uitkeringen geleefd zonder zich verantwoordelijk te voelen voor het leven dat men leidde. De algemene les die Dalrymple en vele anderen met hem trekken is duidelijk: het moet maar eens afgelopen zijn met het pamperen van mensen die in hun leven een verwerpelijke keuze hebben gemaakt. Bizar genoeg zijn de getalenteerden er veel minder van overtuigd dat zo'n argument ook voor henzelf zou kunnen opgaan.

Terwijl Dalrymples boeken in Nederland furore hebben gemaakt, is het werk van een andere Engelse schrijver, Gerald Cohen, vrijwel onopgemerkt gebleven. Cohen is een filosoof die in 2000 een werk met de veelzeggende titel ***If you are an egalitarian, how come you're so rich?***schreef. In dat boek maakte hij haarfijn duidelijk waarom je er met rechtvaardigheid als louter institutionele deugd niet komt. Zelfs als de regels van het spel fair zijn en iedereen in de samenleving daar beter van wordt, dan nog kan een getalenteerde elite zich volgens Cohen onrechtvaardig gedragen.

Trickle down

Hij licht dit toe aan de hand van een voorbeeld dat sindsdien alleen maar actueler is geworden. Stel dat je over een schaars talent beschikt dat de samenleving hard nodig heeft. Stel dat je van oordeel bent dat je talent niet alleen jouzelf, maar de gehele samenleving ten goede dient te komen. De visie die daar het beste bij past is die van het ***trickle down*** effect: dankzij de inzet van schaars talent wordt de koek van de welvaart groter en daar heeft iedereen profijt van. Kortom, als degenen onder in de samenleving zouden moeten kiezen tussen een situatie waarin mensen hun schaars talent voluit inzetten en een situatie waarin schaars talent onbeloond wegkwijnt, dan doen ze er verstandig aan voor het eerste te kiezen, en de hoge salarissen die daarvoor worden bedongen op de koop toe te nemen.

De filosoof Rawls noemt dit het ***difference principle***: verschillen in gelijkheid zijn gerechtvaardigd, mits de effecten ervan ook de minst bedeelden ten goede komen en iedereen er beter van wordt. Talent dat door goede salarisvooruitzichten wordt geprikkeld doet het beter dan talent dat onder de gelijkheidsdeken wordt gesmoord. Daarmee is elk salaris dat welvaartsverhogend werkt gerechtvaardigd, mits de gestegen welvaart, al is het maar een heel klein stroompje, naar beneden door sijpelt. Het is een overbekende redenatie, die vrijwel elke rijkaard grif onderschrijft. ***A high tide raises all boats***, noemen ze dat in de VS.

Het mooie van het boek van Cohen is, dat hij laat zien hoe bizar deze redenering is. Het is namelijk typisch een redenering waarvan iemand als Dalrymple onmiddellijk zou gruwen als hij door leden van de onderklasse wordt gebruikt. Stel dat een lid van de onderklasse zegt: ‘ik kan er toch ook niets aan doen dat de sociale omstandigheden zo zijn, dat ik beter van een uitkering dan van een minimumloon kan leven, ik ben slechts een product van de omstandigheden en de instituties waaronder ik leef. Jij zou in mijn plaats exact hetzelfde doen.’ Het is een argument dat niet meer wordt gepikt. We denken inmiddels iets gecompliceerder over verantwoordelijkheden. Als samenleving moeten we inderdaad instituties scheppen die rechtvaardig zijn zonder dat zij perverse prikkels genereren. Maar dat ontslaat niemand van zijn persoonlijke verantwoordelijkheid om keuzes te maken die goed of althans niet verwerpelijk zijn.

Onverantwoordelijke elite

De verschijning van het ***Handboek Moraliseren*** getuigt ervan dat institutionele rechtvaardigheid niet genoeg is. Ook in een samenleving van gelijke kansen, waarin de welvaart naar beneden doorsijpelt, kan er sprake zijn van sociale onrechtvaardigheden die alleen door moraliseren ongedaan kunnen worden gemaakt. De laatste jaren heeft de verzorgingsstaat een gigantische transformatie doorgemaakt, die kan worden samengevat in de leus: ‘activeren, activeren en nog eens activeren’. We spreken niet langer van herverdelen, maar van ‘investeringen’ in mensen en in de samenleving. Niemand mag meer met zijn of haar rug naar de samenleving staan. Die angst is terecht mits men zich realiseert dat ***winner-take-all*** markten ook ***elites*** kunnen creëren die met hun rug naar de samenleving staan. Moraliseren is vaak de enige manier om de parameters van sociale verantwoordelijkheid onder die elites bij te stellen.

De discussie over sociale verantwoordelijkheid is om twee redenen nodig. Ten eerste wordt niemand gelukkig van het argument dat de samenleving voor alles verantwoordelijk is behalve het streven naar je eigen succes. Je hoeft alleen maar Dalrymples beschrijvingen van het leven van de onderklasse te lezen om te beseffen wat er gebeurt als er zo door anderen over je wordt gedacht. Je neemt dat beeld van hen over en gaat voluit voor je eigen welzijn in de vorm van een uitkering in plaats van werk. Ten tweede maakt het duidelijk dat ook diegenen die succes hebben ***dankzij hun werk*** daarmee nog niet van hun sociale verantwoordelijkheid zijn ontslagen. Het is bizar om te zien hoe de getalenteerde klasse met de ene hand geeft wat zij met de andere hand neemt. Als het om de onderklasse gaat, hebben ze de mond vol over het gebrek aan eigen verantwoordelijkheid, maar als

het om hun eigen salaris gaat, vinden ze het belachelijk om vrijwillig voor minder te gaan werken. Plotseling kunnen ze er niets aan doen dat er van hun omgeving nu eenmaal perverse prikkels uitgaan. Gezien de groeiende inkomenstegenstellingen wordt het daarom tijd om een nieuw hoofdstuk toe te voegen aan het onlangs verschenen ***Handboek Moraliseren*** en een discussie te starten over sociale verantwoordelijkheid. Misschien dat het sprookje van de zwaan en het lelijke eendje dan eens werkelijkheid wordt.